

XVI a. VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES RŪMŲ DVARIŠKIŲ AVALYNĖ

Dr. ARŪNAS PUŠKORIUS

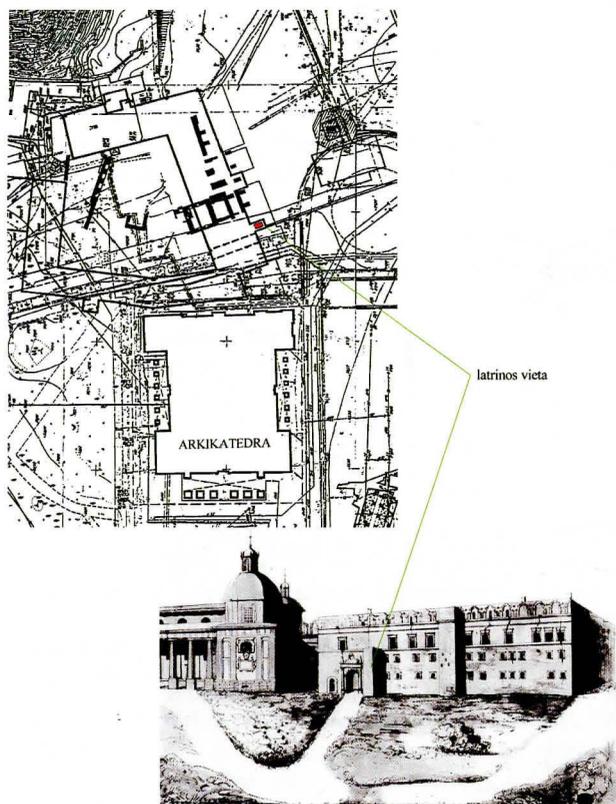
Humanitarinių mokslų daktaras, archeologas,
archeologinių radinių restauratorius
Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius
Tel. (8 ~ 5) 261 29 18
El. paštas archeologas@yahoo.com

Arūnas Puškorius (g. 1975 m.) 1994 – 2000 m. Vilniaus universitete Istorijos fakultete studijavo archeologiją. 1998 m. įgijo bakalauro diplomą ir archeologinių dirbinių restauratoriaus kvalifikaciją. 2000 m. tapo archeologijos specialybės magistru, o 2000 – 2004 m. – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros doktorantas. 2005 m. apgynė disertaciją tema „Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas“. Šiuo metu dirba Lietuvos istorijos institute.

JURGITA KALĖJIENĖ

Archeologė, archeologinių radinių restauratorė
VŠĮ Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“
B. Radvilaitės g. 7/2, LT-01124 Vilnius
Tel. (8 ~ 5) 261 91 40

Jurgita Kalėjiienė (g. 1977 m.) 1996 – 2002 m. Vilniaus universitete Istorijos fakultete studijavo archeologiją. 2000 m. įgijo bakalauro diplomą ir archeologinių dirbinių restauratoriaus kvalifikaciją. 2002 m. apgynė magistro darbą „Odininkystės amatas XII – XVII a. viduramžių Lietuvos miestuose (remiantis Vilniaus ir Kernavės archeologiniais duomenimis)“. Nuo 2004 m. dirba Pilių tyrimų centre „Lietuvos pilys“ restauratore. 2005 m. Rygoje vykusioje Baltijos šalių restauratorių konferencijoje pristatė stendinį pranešimą „Restauruotos Lietuvos valdovų rūmų avalynės kolekcija“.

*Pav. 1. Latrinos lokalizacija plane ir pagal ikonografiją
(nežinomas dailininkas, 1802 m.).*

Ilgamečių archeologinių tyrimų metu Vilniaus žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų teritorijoje sukaupta daug įvairių laikotarpių odinio apavo. Tačiau tik labai maža šių radinių dalis iširta ir publikuota. Vilniaus žemutinės pilies teritorijos apavas žinomas tik iš Kęstučio Navicko publikacijos apie Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje 1959–1961 m. aptiktus XIII – XIV a. odinius radinius¹. Publikacijoje

K. Navickas išsamiai aptarė apavo įvairovę, radinius suklasifikavo ir susistemino, pateikė duomenų apie radinių konstrukciją, duomenis palygino su aplinkinių kraštų medžiaga. Daugiau išsamesnių publikacijų apie Vilniaus žemutinės pilies teritorijos odinį apavą nėra, tačiau pastaruoju metu atskiri nauji radiniai buvo pristatyti keliuose žurnalistinio pobūdžio straipsniuose².

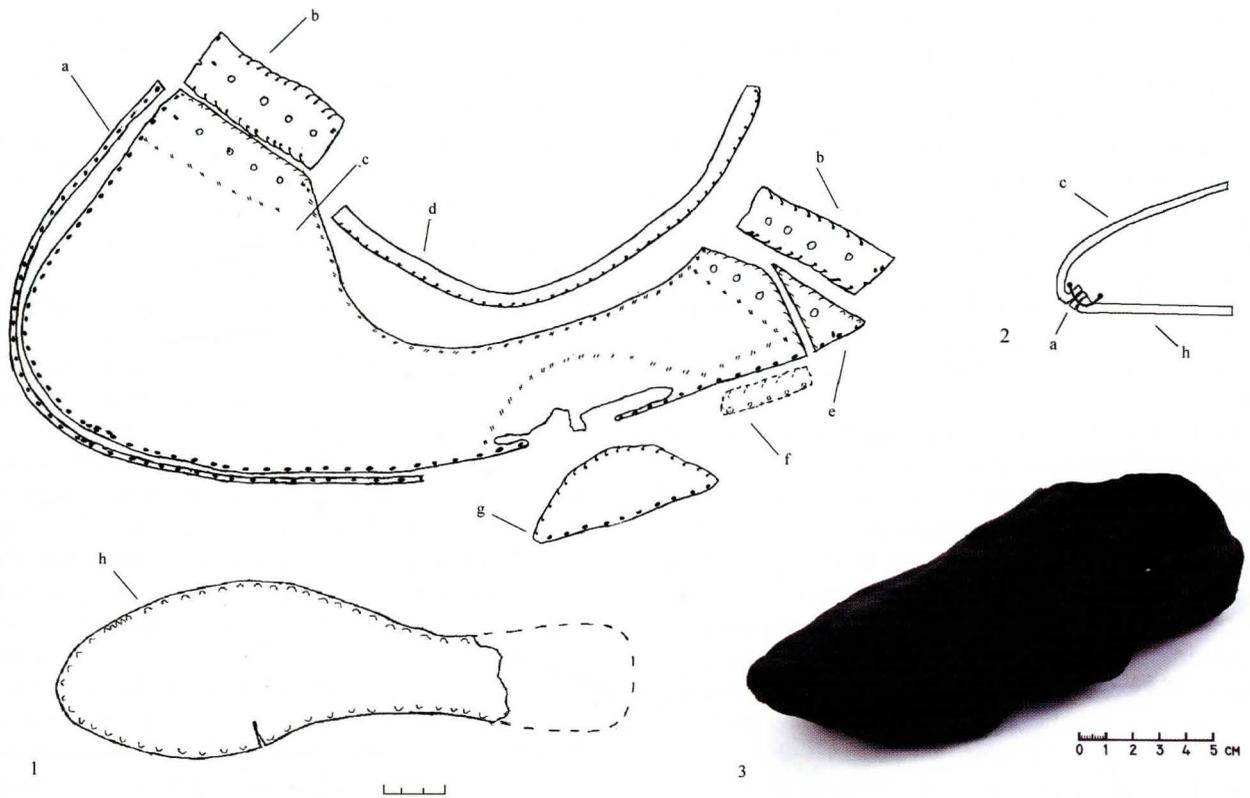
Šioje publikacijoje aptariami archeologiniai odinės avalynės radiniai, surasti tiriant 1996 m. Vilniaus žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų pietinio korpuso vakarinį priestatą³ (pav.1). Tai buvusi viena rūmų latrinų, kuri pagal savo paskirtį funkcionavo iki rūmų perstatymo renesanso stiliumi 1520 – 1530 m.⁴ Šių avalynės radinių konstrukcijos ir gamybos analizė, restauruoti ir rekonstruoti modeliai atskleidžia XVI a. I pusės rūmų dvariškių avalynės madas.

Ištyrus Vilniaus žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų pietinio korpuso vakarinio priestato odinius radinius nustatyta, kad kompleksą sudaro 782 išlikusios sveikos avalynės detalės. Kartu buvo ir jų atplaišų bei keletas pavienių atraižų. Iš viso surasta dirbinių ir jų liekanų mažiausiai nuo 148 avalynės pusporių. Identifikuotos 899 avalynės viršaus ir apačios detalės bei jų fragmentai. Į skaičių neįtrauktos išsisluoksniavusios odos detalės be valkties dalies. Šie radiniai saugomi VŠĮ Pilių tyrimo centre „Lietuvos pilys“.

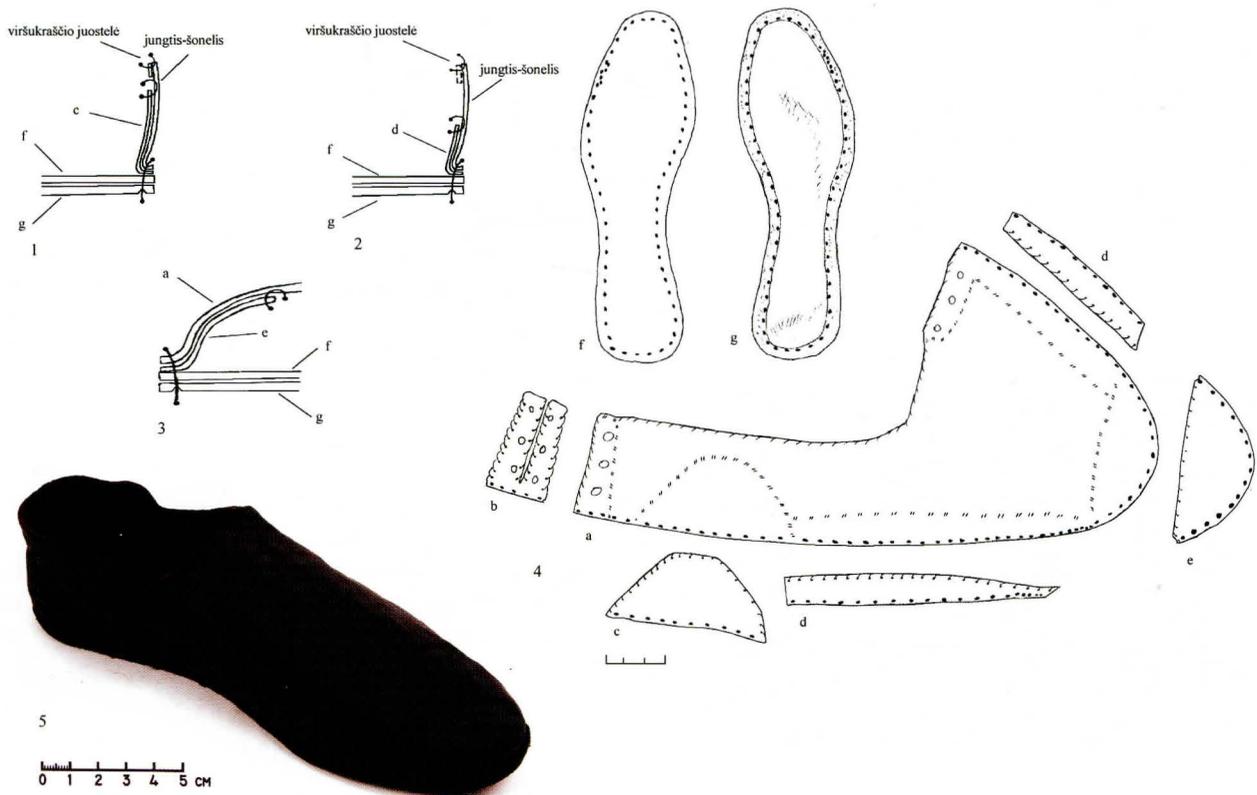
Komplekse vyrauja pusbačių liekanos: išskirti keturi pusbačių modeliai. Taip pat surastas ir vienas auliukinis. Pagal likusius radinius galima manyti, kad dalis jų priklauso aulinei avalynei arba avalynei aukštesniais šoneliais nei auliukiniai.

Pirmo modelio pusbačiai

Surastos dvidešimt trys šio modelio pusbačių avalynės pusporės. Pusbačiai pagal formą yra panašūs, tačiau rastų pusporių batviršį ne visuomet sudarydavo vienodas detalių skaičius. Skyrėsi ir detalių jungimo vietos.

Pav. 2. Pirmo modelio pusbatis: 1. a. ištisinis pado apvadas, b. viendalis poakutinis dirželis, c. jungtis-šonelis, d. viršukraščio juostelė, e. įduras, f. šoninis tvirtiklis, g. pusapvalė kišenė, h. padas; 2. noselės dalies konstrukcija; 3. restauruotas pusbatis (restauruota J. Kalėjienės, piešiniai A. Puškoriaus, nuotrauka V. Abramausko).

Pav. 3. Pirmo modelio pusbatis: 1. kulno dalies konstrukcija; 2. šono konstrukcija; 3. noselės dalies konstrukcija; 4. a. jungtis-šonelis, b. dvidalis poakutinis dirželis, c. trapecinė kišenė, d. šoninis tvirtiklis, e. apsauginė noselė, f. vidpadis, g. padas; 5. restauruotas pusbatis (restauruota J. Kalėjienės, piešiniai A. Puškoriaus, nuotrauka V. Abramausko).

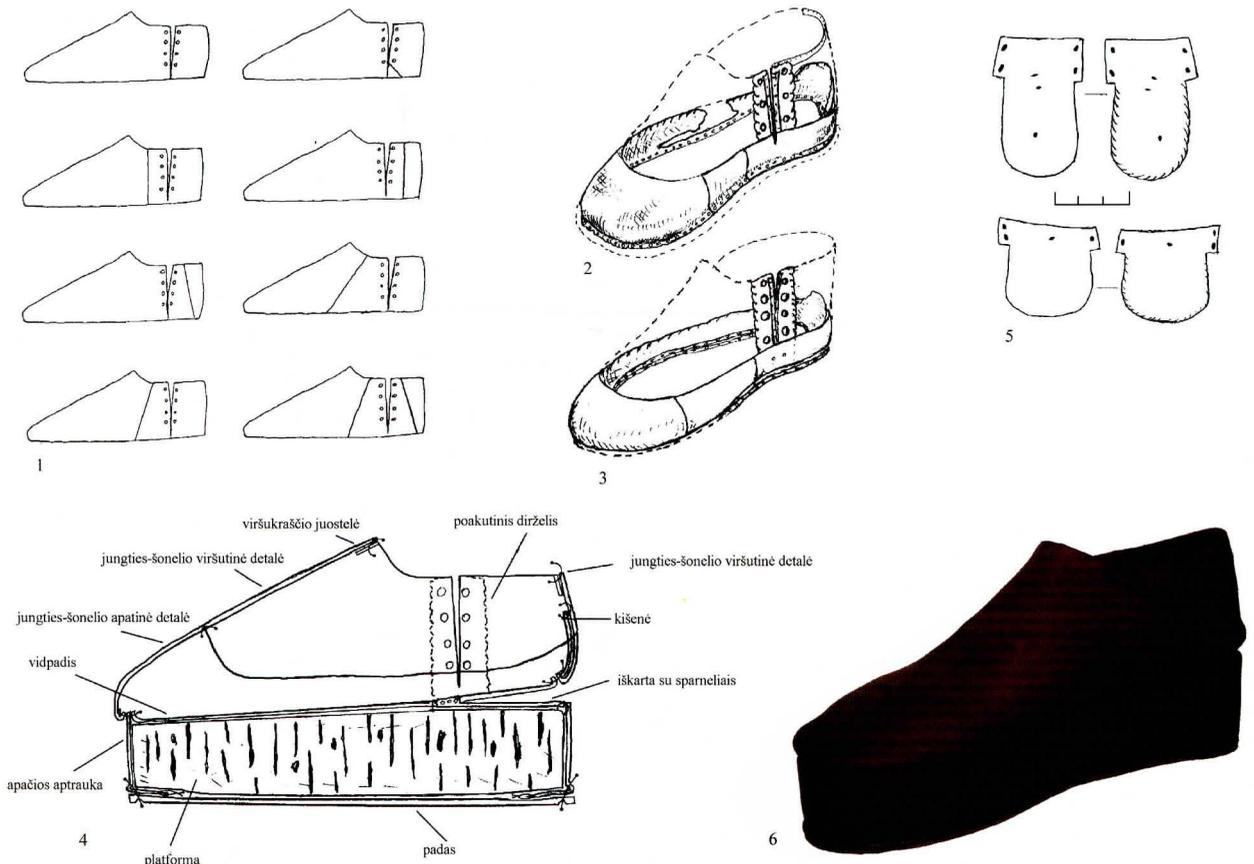
Daugelio pirmo modelio pusbačių batviršius sudarė: išorės detalės – jungtis-šonelis bei viršukraščio juostelė – ir vidaus detalės – apsauginė noselė, šoniniai tvirtikliai (vienoje arba abiejose pusėse), viendalis arba dvidalis poakutinis dirželis, kulno dalis tvirtinta kišene ir tarpine detale – užkulniui (pav. 2–3).

Jungtis-šonelis gamintas vientisas. Tokie buvo šeši pusbačiai. Tiriant pastebėti dar septyni skirtingi jungties-šonelio jungimo variantai (pav. 4:1), kuriems priklausė po 1–3 pusbačius (keturi šio modelio pusbačių jungtys-šoneliai išlikę ne visi, todėl negalima atkurti jų tikslios konstrukcijos). Įdurai pakartodavo vientiso jungties-šonelio formą. Tai leidžia manyti, kad paprastai pusbačius stengtasi gaminti be įdurų, tačiau būtent įdurai leisdavo sutaupyti nemažai odos. Įdurams naudotas ir topografiškai gretimas odos fragmentas, ir paimtas iš tolesnės vietos. Jungtis-šonelis sudurtine apmėtymo siūle tarpusavyje sujungiamas ties jungties sparnu ir šonelio priekine dalimi. Naudojant įdurą, kartais keisdavosi ir jungties-šonelio sujungimo vieta. Sudurtine apmėtymo siūle jungta ir esant įdurams. Pusbačiai prie kojos buvo tvirtinti batraiščiu šone, vidinėje pusėje. Akučių skaičius priklausė nuo pusbačio šonelio aukščio. Devyniolikoje pusbačių buvo po keturias akutes, trijuose – po tris, ir tik viename – penkios. Akučių būta įvairių. Dažniausiai jos iškirstos apskritos, 3–5 mm skersmens. Aptikta ir pusiau iškirstų akučių (pusapvalės formos įkartos), vos 2 mm skersmens.

Akutes skirdavo maždaug 10–15 mm atstumas, tačiau nepastebėta, kad jos būtų išdėstytos kokia nors sistema. Dažnai akutės nėra net vienoje tiesėje. Jungčiai-šoneliui gaminti naudota 1,3–2,0 mm storio oda.

Viršukraščio juostelė – 5–10 mm pločio vientisa detalė, tvirtinama visu jungties-šonelio viršutinio krašto perimetru iki poakutinio dirželio krašto (pav. 2:1 d, 3:1–2). Taip sutvirtinti buvo visų šio modelio pusbačių viršutiniai kraštai. Viršukraščio juostelės viršutinis kraštas buvo tvirtinamas standžiąja apmėtymo siūle vidinėje jungties-šonelio pusėje. Jungtyje-šonelyje stengtasi viršukraščio juostelę tvirtinti slaptąja apmėtymo siūle, tačiau kai kuriose vietose ji pereinavo į sudurtinę apmėtymo siūlę (pav. 11:3).

Viendalis arba dvidalis poakutinis dirželis buvęs visuose pirmo modelio pusbačiuose. Dvidalis poakutinis dirželis ne tik sustandindavo jungties ir šonelio kraštus, bet sutvirtindavo ir jungties-šonelio sujungimo vietą. Jo vidiniai kraštai šonelio priekiniame ir jungties viršutiniame pakraščiuose buvo tvirtinami uždėtine apmėtymo siūle išverčiant, o išoriniai kraštai – uždėtine apmėtymo siūle per visą detalės aukštį. Apačioje poakutinis dirželis buvo jungiamas ta pačia siūle kartu su batviršiu prie apačios detalių komplekto. Paprastai jis buvo tvirtinamas valktimi į vidų. Kokio nors ryšio tarp viendalio ar dvidalio poakutinio dirželio naudojimo ir jungties-šonelio sudūrimo būdo nepastebėta.

Pav. 4. 1. Pirmo modelio pusbačių viršaus išviršinių detalių jungimo vietos; antro modelio pusbačių liekanos; 2. inv. Nr. 910, 3. inv. Nr. 909; 4. antro modelio pusbačio su platforma konstrukcija; 5. iškartos su sparneliais; 6. antro modelio pusbačio su platforma kopija (kopija Dalios Grigonienės). Arūno Puškoriaus piešiniai ir nuotrauka.

Apsauginė noselė, kurią turėjo devyni ar dešimt pusbačių, buvo tvirtinama valktimi į vidų uždėtine apmėtymo siūle (pav. 3:3). Apačioje apsauginė noselė tvirtinta kartu su batviršiu prie apačios detalių komplekto. Ši detalė dažniau naudota tada, kai jungtis-šonelis gamintas iš plonesnės odos.

Šoniniai tvirtikliai – tai siauros, maždaug 10–18 mm pločio (plačiausioje vietoje) odos juostelės, tvirtinamos palei jungties-šonelio apatinį kraštą. Jie buvo tvirtinami jungties-šonelio viduje. Vienoje pusėje nuo apsauginės noselės (jeigu ji buvo) viršutinio krašto iki kišenės pradžios, o kitoje pusėje nuo apsauginės noselės iki poakutinio dirželio (pav. 2:1f, 3:4d). Šoniniai tvirtikliai naudoti nepriklausomai nuo to, ar buvo apsauginė noselė, ar ne. Aštuoni pusbačiai šoninius tvirtiklius turėjo abiejose pusėse, devyni – tik vienoje, išorinėje pusporės pusėje. Šeši pusbačiai rasti be šoninių tvirtiklių. Apačioje šoniniai tvirtikliai buvo tvirtinami kartu su batviršiu prie pado, o viršuje – prie jungties-šonelio (uždėtine apmėtymo siūle). Šoniniai tvirtikliai tvirtinti dažniausiai valktimi į vidų, nors vienu atveju jie buvo valktimi į išorę (inv. Nr. 878, 996). Pastebėta, kad dažniausiai šios detalės naudotos tada, kai jungčiai-šoneliui gaminti būdavo pasirenkama plonesnė oda. Pasitaikė ir vienas nestandartinis atvejis. Jungtyje-šonelyje (inv. Nr. 873) buvo pastebėta apsauginės noselės-tvirtiklio bei atskiro šoninio tvirtiklio, tvirtinto per visą jungtį-šonelį iki pat pusbačio noselės dalies, žymių.

Visuose pusbačiuose būta kišenių. Kišenės uždėtine apmėtymo siūle valktimi į vidų tvirtintos prie jungties-šonelio, o apačioje (kartu su batviršiu) – prie avalynės apačios. Surasta pusapvalės, trapecijos bei netaisyklingos formos kišenių (pav. 10:1a-b, d-e). Tačiau komplekse surasta ir trikampės bei apkulnio formos kišenių (pav. 10:1c, f).

Pusbačių užkulniai dažniausiai būdavo pusapvaliai, tačiau surasta ir netaisyklingos formos užkulnių. Jų forma nepriklausė nuo kišenės formos. Visi užkulniai valktimi į išorę tvirtinti kartu su jungtimi-šoneliu ir kišene prie apačios detalių komplekto. Užkulnių storis buvo įvairus ir priklausė nuo avalynės konstrukcijos. Dažniausiai buvo dedamas vienas storesnės (2–2,5 mm) arklio arba galvijų odos sluoksnis, o retais atvejais – du plonesnės (~1 mm) odos sluoksniai. Storesnės odos užkulnio kraštai buvo nusklembiami.

Pusbačiuose avalynės apačios detalių komplektai yra dvejojai:

1. Ištinis pado apvadas ir padas (pav. 2:1a, h).

Ištinis pado apvadas – tai apie 5 mm pločio ištinis odos juostelė per visą padą. Tirtais atvejais pastebėta, kad ištinis pado apvadas buvo dedamas valktimi į vidų. Jį turėjo visi pusbačiai, kurių batviršis prie avalynės apačios tvirtintas uždėtine siūle, o padas prie batviršio – sudurtine. Surasta dvylika taip tvirtintų pusbačių.

2. Vidpadis ir padas (pav. 3:4f–g).

Vidpadį ir padą turėjo vienuolika pusbačių. Vidpadis gamintas tokio pat dydžio kaip ir padas, tik iš plonesnės odos, valktimi į viršų. Batviršis prie avalynės apačios tvirtintas standžiąja siūle. Tarp kitų odos detalių surastos ir kelios pado iškartos. Jos taip pat galėjo būti naudojamos

kulno daliai sutvirtinti ir paaukštinti (kaip ir trečio modelio pusbačiuose).

Visiems ištirtiems pusbačiams gaminti naudota ožkos oda. Iš jos gamintos ir išviršinės, ir vidinės detalės, tačiau vidinės detalės gamintos iš plonesnės odos. Vidinių detalių storis – 1,0–1,7 mm. Užkulniams dažniau naudota storesnė ir standesnė galvijų oda. Kitos apačios detalės – padai ir vidpadžiai – taip pat gaminti iš galvijų odos. Kadangi padų valktis yra nudilus, ne visuomet buvo įmanoma nustatyti, kokio gyvūno oda buvo panaudota. Ištisiniam pado apvadaui gaminti naudota ir ožkos, ir galvijų oda.

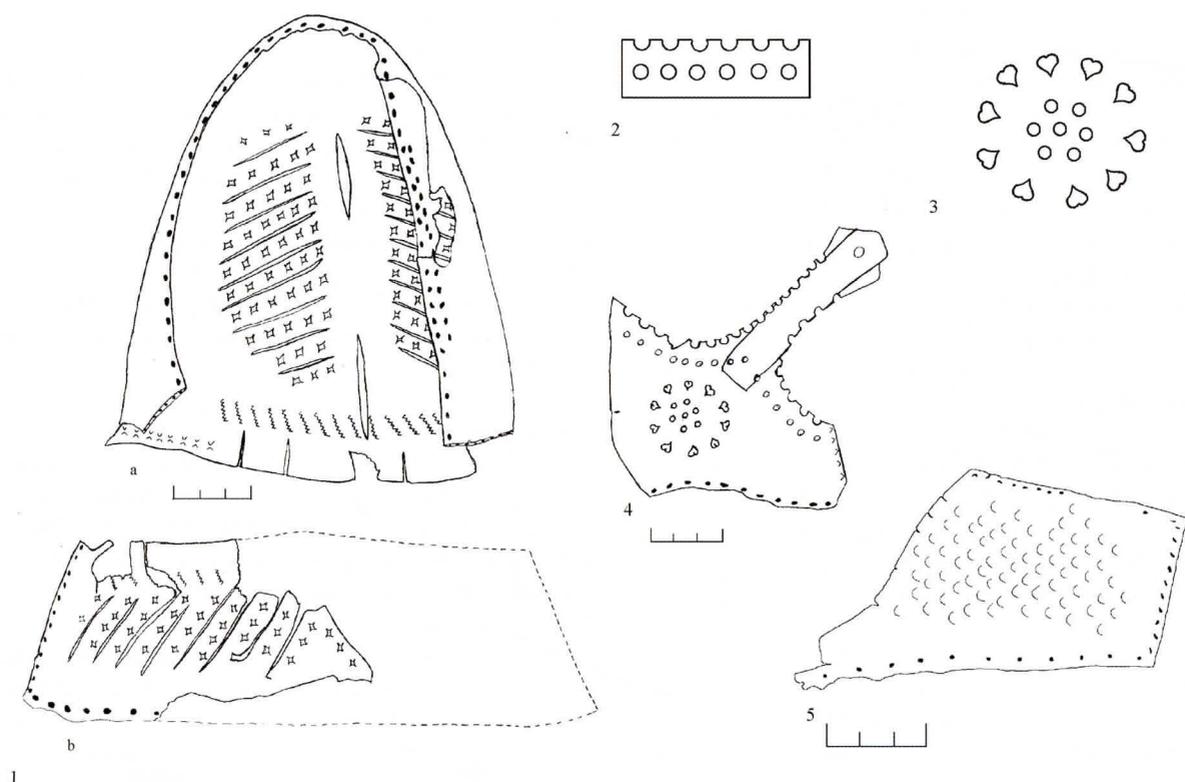
Antro modelio pusbačiai

Šio modelio pusbačių surasta daugiausia: ne mažiau kaip 114 pusporių⁵. Šis pusbačių modelis yra pats gausiausias, bet dėl objektyvių priežasčių visiškai sukomplektuoti nė vieno iš jų neįmanoma. Remiantis viso komplekso tyrimais, įmanoma pateikti tik bendrą rekonstrukciją (pav. 4:4,6).

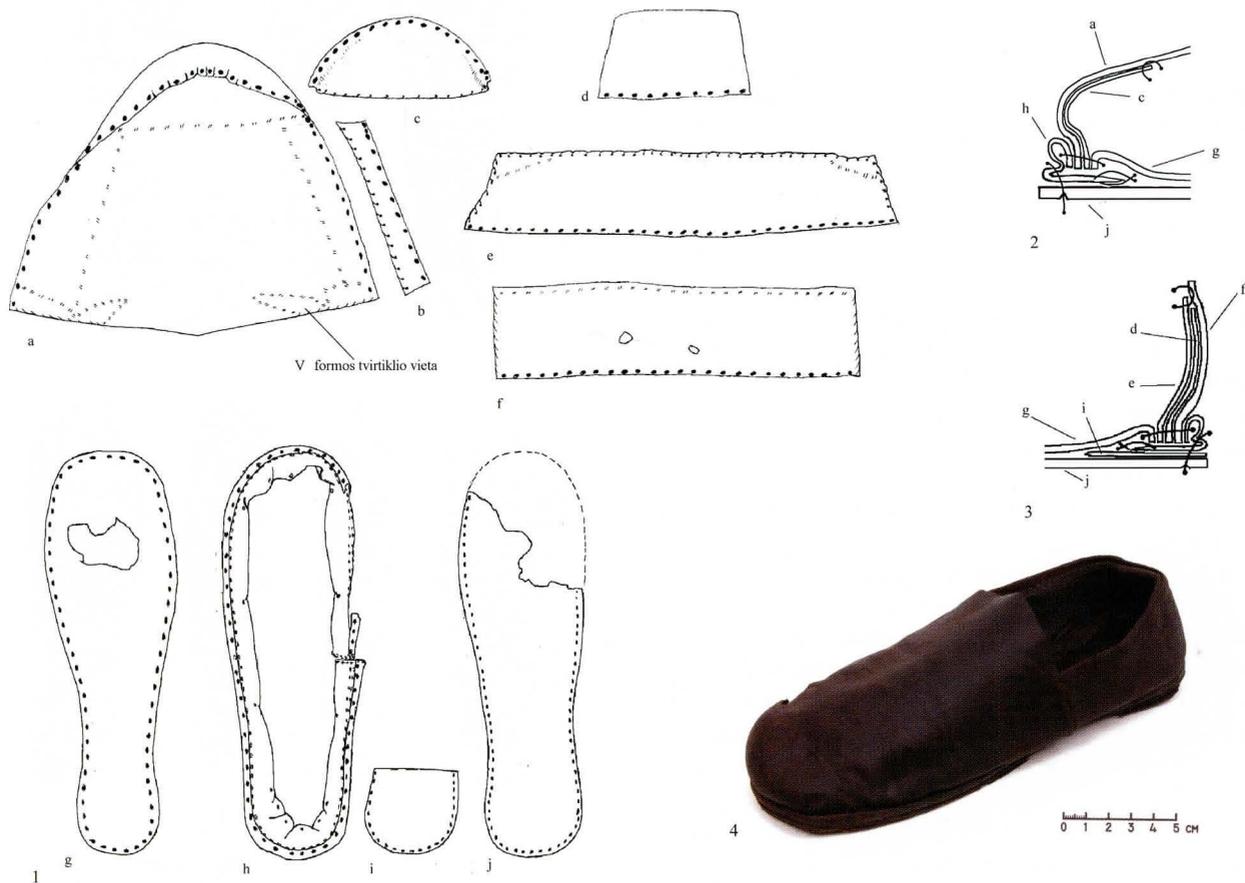
Pusbačiai savo forma primena pirmo modelio pusbačius. Prie kojos taip pat tvirtinami vidinėje pusėje, tačiau skiriasi jų konstrukcija.

Pav. 5. 1. Antro modelio pusbačio su platforma apačios detalių komplektas (inv. Nr. 1730, 1646): a. padas, b. apačios aptrauka, c. platforma, d. iškarta su sparneliais, e. vidpadis; 2. avalynės kamščiamedžio platformos (nuotraukos V. Abramausko).

Pav. 6. 1. Trečio modelio pusbatis: a. jungtis, b. apkulnis; 2. dekoras iškartomis ir dantukais; 3. dekoras iškartomis, 4. dekoruotas šonelis-užsegimo dirželis; 5. dekoras įkartomis (piešiniai A. Puškoriaus).

Pav. 7. Trečio modelio pusbatis: 1. pusbačio detalės: a. jungtis, b. šoninis tvirtiklis, c. apsauginė noselė, d. užkulnis, e. apkulnio formos kišenė, f. apkulnis, g. vidpadis, h. rantas, i. pado iškarta, j. padas; 2. noselės dalies konstrukcija; 3. kulno dalies konstrukcija; 4. restauruotas pusbatis (restauruota J. Kalėdienės, piešiniai A. Puškoriaus, nuotrauka V. Abramausko).

Antro modelio pusbačio batviršiui gaminti naudotos šios detalės: jungties-šonelio apatinė detalė (dažniausiai su įduru), jungties-šonelio viršutinė detalė, viršukraščio juostelė, apsauginė noselė, kišenė, užkulnis, poakutinis dirželis.

Kadangi jungties-šonelio apatinė detalė gaminta iš 1,7–2,3 mm storio odos, todėl galima manyti, kad ir nerastos viršutinės detalės taip pat galėjo būti panašaus storio. Apatinė ir viršutinė detalės sujungtos sudurtine apmėtymo siūle. Iš tokio paties storio ar kiek plonesnės odos gaminta ir viršukraščio juostelė, kuri tvirtinta kaip ir pirmo modelio pusbačiuose. Taip galima spręsti pagal radinį inv. Nr. 910 (pav. 4:2).

Pagal surastų šoninių tvirtiklių bendrą skaičių komplekse galima teigti, kad jie pusbačiuose buvo nenaudoti arba naudoti labai retai. Įdurų aptikta tik vidinėje pusporės pusėje. Įdurai buvo įvairaus ilgio: nuo 30 iki 120–130 mm. Juose pastebėta poakutinių dirželių tvirtinimo žymių (kaip ir keliose jungties-šonelio apatinėse detalėse). Poakutiniai dirželiai tvirtinti taip pat kaip ir pirmo modelio pusbačių. Galima teigti, kad apatinė jungties-šonelio detalė ir įduras (inv. Nr. 845, 909, 910 ir kt.) buvo sujungiami sudurtine apmėtymo siūle įvairiose vietose, kaip ir pirmo modelio pusbačių. Pagal radinius (inv. Nr. 858, 909, 910) galima spręsti, kad tokiai avalynei gaminti galėjo būti naudoti užkulniai ir kišenės (pav. 4:2–3). Visi batviršiai prie avalynės apačios tvirtinti uždėtine siūle, išskyrus vieną batviršį (inv. Nr. 968), kuris tvirtintas standžiąja siūle.

Identifikuoti du skirtingi avalynės apačios detalių komplektavimo būdai:

1. Ištinis pado apvadas ir padas.

Pirmą apačios detalių komplektą geriausiai atspindi radiniai inv. Nr. 845, 909 (pav. 4:3). Kaip ir pirmo modelio pusbačių, batviršis prie avalynės apačios tvirtintas uždėtine, o padas per pado apvadą prie batviršio – sudurtine siūle.

2. Vidpadis, iškarta su sparneliais (pav. 4:5), platforma, apačios aprauka ir padas.

Antrą apačios detalių komplektą sudarė daugiau detalių. Informatyviausi du apačios detalių komplektai: inv. Nr. 1726 ir 1730.

Komplektą inv. Nr. 1730 sudarė iškarta su sparneliais, apačios aprauka, platforma, padas, vidpadis (inv. Nr. 1646) (pav. 5:1). Vidpadis prie batviršio tvirtintas sudurtine siūle, valktimi į apačią. Prie apačios detalių komplekto vidpadis buvo tvirtintas tik iki kulno dalies. Kulno dalies pradžioje siūlė buvo sutvirtinta į viršų nukreiptais iškartos sparneliais, toliau vidpadis buvo tvirtinamas tik prie batviršio. Pagal šį apačios detalių komplektą matyti, kad kulno dalį dengianti iškarta su sparneliais buvo valktimi į apačią. Prie apačios apraukos iškarta su sparneliais jungta sudurtine apmėtymo siūle. Kulno dalyje platforma nežymiai nusklembta, tačiau viršuje šią dalį uždengia apačios aprauka. Apačioje apraukos užtraukiamasis kraštas gaubė platformą, buvo lenkiamas į vidų ir užtraukiamas virvele. Apačios aprauka prie pado tvirtinta dviguba standžiąja siūle. Kulno dalyje šis apačios detalių komplektas yra 32 mm aukščio, noselės dalyje – 24 mm.

Radinį inv. Nr. 1726 – apačios detalių komplektą – sudaro tos pačios detalės, tačiau iškarta su sparneliais buvo tvirtinta valktimi į viršų, kaip ir daugumos šių pusbačių.

Platformos gamintos iš kamščiamedžio arba karnos. Tiksliai nustatyti platformų storio neįmanoma, nes konservuojami radiniai neišvengiamai pakeitė savo parametrus, šiek tiek susitraukė. Kamščiamedžio platformos buvo profiliuotos, storis kulno dalyje siekė apie 30–40 mm, o noselės dalyje – 20–30 mm (pav. 5:2). Platformos iš karnos veikiausiai buvo nuo 6–7 iki 12–13 mm storio, neprofiluotos. D. Steponavičienė teigia, kad „padai gana stori, kai kurie net 4 cm, pagaminti iš vietinės žaliavos – spygliuočių medžių“⁶. Tačiau tiriant radinius tokių iš spygliuočių medienos pagamintų „padų“ (tikriausiai omenyje turėta platformos ar visas apačios detalių komplektas su platforma) nesurasta. Panašaus storio galėjo būti tik kamščiamedžio platformos ar detalių komplektai su jomis. Taip pat abejotina, ar ir kitos – plonesnės – platformos buvo pagamintos iš spygliuočių.

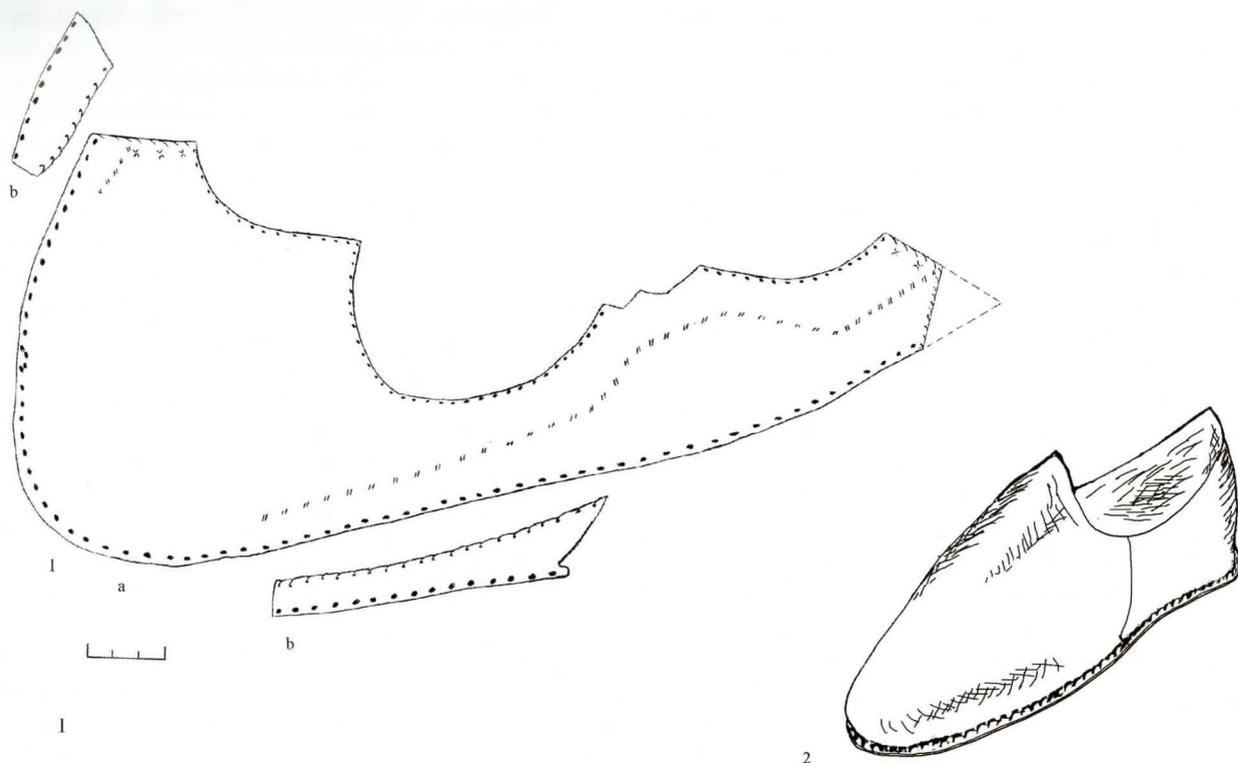
Radinį inv. Nr. 1764 sudaro kamščiamedžio platforma ir kulno dalyje prie jo prilipusi iškarta su sparneliais. Taip pat tarp avalynės pusporės liekanų (inv. Nr. 858) pastebėta prie vidpadžio prilipę sparneliai, nuplyšę nuo iškartos. Taigi nėra abejonių, kad šis pusbačių modelis buvo gaminamas su skirtingais apačios detalių komplektais – su platforma ir be jos.

Trečio modelio pusbačiai

Komplekse surasta septynių trečio modelio pusbačių liekanų, iš kurių detalčiau galima rekonstruoti tik keturis. Jie skiriasi savo konstrukcija bei detalių skaičiumi, todėl verta paanalizuoti kiekvieną atskirai.

Pirmasis pusbatis apvalia smailėjančia noselės dalimi yra išlikęs ne visas, o tik jungtis ir išsieluoksnijusios odos apkulnio fragmentas (inv. Nr. 859, 1321) (pav. 6:1). Apkulnis išorinėje pusporės pusėje prie jungties tvirtintas standžiąja siūle, o jungtis prie apkulnio – slaptąja. Vidinėje jungties pusėje yra slaptosios siūlės žymių. Kitų apkulnio dalių nėra išlikusių, todėl siūlės tipas nežinomas. Prie apačios detalių komplekto batviršis tvirtintas uždėtine siūle. Padas neišliko. Jungtis ir apkulnis ornamentuoti. Jungtis pagaminta iš 2,1 mm storio galvijų odos.

Antras pusbatis apvalia noselės dalimi yra išlikęs geriausiai (inv. Nr. 831) (pav. 7). Batviršį sudarė jungtis, apsauginė noselė, šoniniai tvirtikliai (iš dviejų rastos tik vienas), apkulnis, užkulnis, apkulnio formos kišenė. Visos detalės gamintos iš ožkos odos. Priekinio ir užpakalinio batviršio mazgų sujungimo vietos papildomai buvo sutvirtintos neišlikusiais V formos tvirtikliais, kurie buvę prisiūti uždėtine apmėtymo siūle. Jungimo vietą papildomai sutvirtindavo dedamas ištinis apkulnio pamušalas. Pamušalo kraštai buvo užleidžiami ant jungties sparnų ir tvirtinti uždėtine apmėtymo siūle. Apačios detalių komplektą sudarė užkulnis, rantas, vidpadis, pado iškarta ir padas. Rantas pagamintas iš ožkos, užkulnis – iš galvijų odos. Vidpadis prie batviršio tvirtintas standžiąja siūle, valktimi į viršų.

Pav. 8. Ketvirto modelio pusbatis: 1. pusbačio detalės: a. jungtis-šonelis, b. šoninis tvirtiklis; 2. pusbačio rekonstrukcija (piešiniai A. Puškoriaus).

Trečias pusbatis savo forma panašus į antrą, tačiau skiriasi jų detalių komplektai. Batviršį sudaro jungtis, šoninis tvirtiklis, apkulnis, užkulnis ir apkulnio formos kišenė (inv. Nr. 890, 1076, 1077, 1127, 1613). Priekiniai ir užpakaliniai batviršio mazgai sujungti sudurtine siūle, be V formos tvirtiklio. Veikiausiai jie nebuvo panaudoti, nes jungties ir apkulnio odos, atitinkamai 2,0 ir 2,2 mm storio, siūlė buvo pakankamai tvirta. Apkulnio pamušalo šoniniai kraštai buvo užleisti ant jungties sparnų ir tvirtinti uždėtine apmėtymo siūle. Visoms detalėms naudota galvijų, tik apkulnio formos pamušalui – ožkos oda. Batviršis prie pado tvirtintas standžiąja siūle. Padas gamintas iš storos (mažiausiai 3,3 mm storio) odos. Kadangi pado valktis nudilus, neįmanoma nustatyti, iš kokios gyvūno odos jis pagamintas. Padas prie batviršio tvirtintas prasiūtine siūle su išorine įpjova.

Ketvirtas pusbatis savo konstrukcija panašus į trečią pusbatį, tačiau neturi šoninių tvirtiklių (inv. Nr. 891, 1077, 1088). Ketvirto pusbačio batviršį taip pat sudarė jungtis, apkulnis, užkulnis, apkulnio formos kišenė ir du neišlikę V formos tvirtikliai. Batviršis prie avalynės apačios tvirtintas standžiąja siūle.

Ketvirto modelio pusbačiai

Šio modelio surasti tik du pusbačiai. Jie apvalia smailėjančia noselės dalimi (pav. 8). Batviršį sudarė jungtis-šonelis, šoniniai tvirtikliai, kišenė ir galbūt užkulnis. Batviršis prie avalynės apačios tvirtintas standžiąja siūle. Šie pusbačiai turėjo smailų V formos liežuvėlį, kulno dalis veikiausiai taip pat buvo prailginta į viršų ir smailėjo. Kyla neaiškumų dėl dvigubos W formos išpjovos abiejuose pusbačiuose kulno dalyje, kadangi

būtent ties išpjovomis baigiasi jungties-šonelio viršuje einanti siūlė. Išsistinis jungtis-šonelis sujungtas sudurtine apmėtymo siūle. Vieno pusbačių jungtyje-šonelyje šoniniai tvirtikliai tvirtinti skirtingomis valkties pusės kryptimis. Šoninis tvirtiklis inv. Nr. 1237 (iš pusbačio vidaus) buvo valktimi į vidų, o kitas inv. Nr. 1328 – į išorę. Pastebėtas vienintelis toks atvejis, kai šoniniai tvirtikliai tvirtinti į skirtingas puses, todėl greičiausiai tai – atsitiktinė batsiuvio klaida. Visos batviršio detalės gamintos iš ožkos odos.

Auliukinis

Komplekse surastos vieno auliukinio liekanos. Išlikusi jo dalis – jungties-šonelio fragmentas (inv. Nr. 1072) ir noselė (inv. Nr. 1126) (pav. 9:1). Remiantis šiomis detalėmis galima pateikti pakankamai tikslią viso auliukinio praplatinta noselės dalimi rekonstrukciją (pav. 9:3). Be šios detalės, batviršį dar sudarė neišlikę jungties-šonelio įduras, sandarinimo liežuvėlis, jungties priekinė detalė. Noselė jungties dalyje tvirtinta sudurtine apmėtymo siūle. Jungties-šonelio įduras prie jungties tvirtintas sudurtine apmėtymo siūle, o prie šonelio – standžiąja siūle. Priekinė jungties detalė tvirtinta standžiąja siūle. Sandarinimo liežuvėlis viršuje tvirtintas slaptąja siūle, o apačioje – standžiąja. Galima teigti, kad auliukinis prie kojos tvirtintas dviem dirželiais su sagtelėmis. Dirželių tvirtinimo žymės prie jungties ir šonelio skiriasi. Prie jungties tvirtinti trumpesni dirželių galai, o prie šonelio – beveik dvigubai ilgesni. Tikriausiai šonelyje buvo tvirtinti sulenкто odos dirželio galai su metaline sagtele, o jungtyje – užsegimo dirželiai. Jungties-šonelio viršutiniame pakraštyje yra slaptosios siūlės

žymių, 10–15 mm atstumu nuo viršutinio krašto. Čia galėjo būti prisiūtas pamušalas iš tekstilės ar kailio. Remiantis nelygiu batviršio pėdsaku, apačios detalių komplektą galėjo sudaryti vidpadis, platforma, apačios aptrauka ir padas. Batviršis prie avalynės apačios turėjo būti tvirtinamas standžiąja siūle. Nežinoma, kaip buvo tvirtintas vidpadis: galėjo būti ir standžiąja, ir sudurtine siūle (pav. 9:2). Batviršio jungtis-šonelis ir noselė pagaminti iš 1,3 mm storio ožkos odos.

Kiti avalynės radiniai

Komplekse surasta ir avalynės detalių, leidžiančių teigti buvus avalynę aukštesniais šoneliais nei auliukiniai. Toks būtų radinys inv. Nr. 867. Tai – jungtis ilgais sparnais, kulno dalyje sujungta sudurtine siūle ir suformuojanti apkulnį (pav. 10:3). Detalė pagaminta iš 2,7 mm storio galvijų odos. Jungties viršutiniame pakraštyje yra siūlės žymių nuo odos dirželiu tvirtinto aulo. Prie avalynės apačios detalė tvirtinta uždėtine siūle. Avalynės apačių veikiausiai sudarė padas, kuris prie batviršio galėjo būti tvirtinamas kuria nors iš prasiūtinės siūlės rūšių. Jungtis ilgais sparnais prie aulo tvirtinta siauru odos dirželiu uždėtine siūle, o ne jungiant sudurtine ar kitos rūšies siūle. Šis avalynės tvirtinimas greitesnis ir paprastesnis, nereikalaujantis didelių darbo su oda įgūdžių.

Tarp kitų detalių surasti du ištisiniai priekio pamušalai ir penkios sudurtinio pamušalo detalės (pav. 11:1–2).

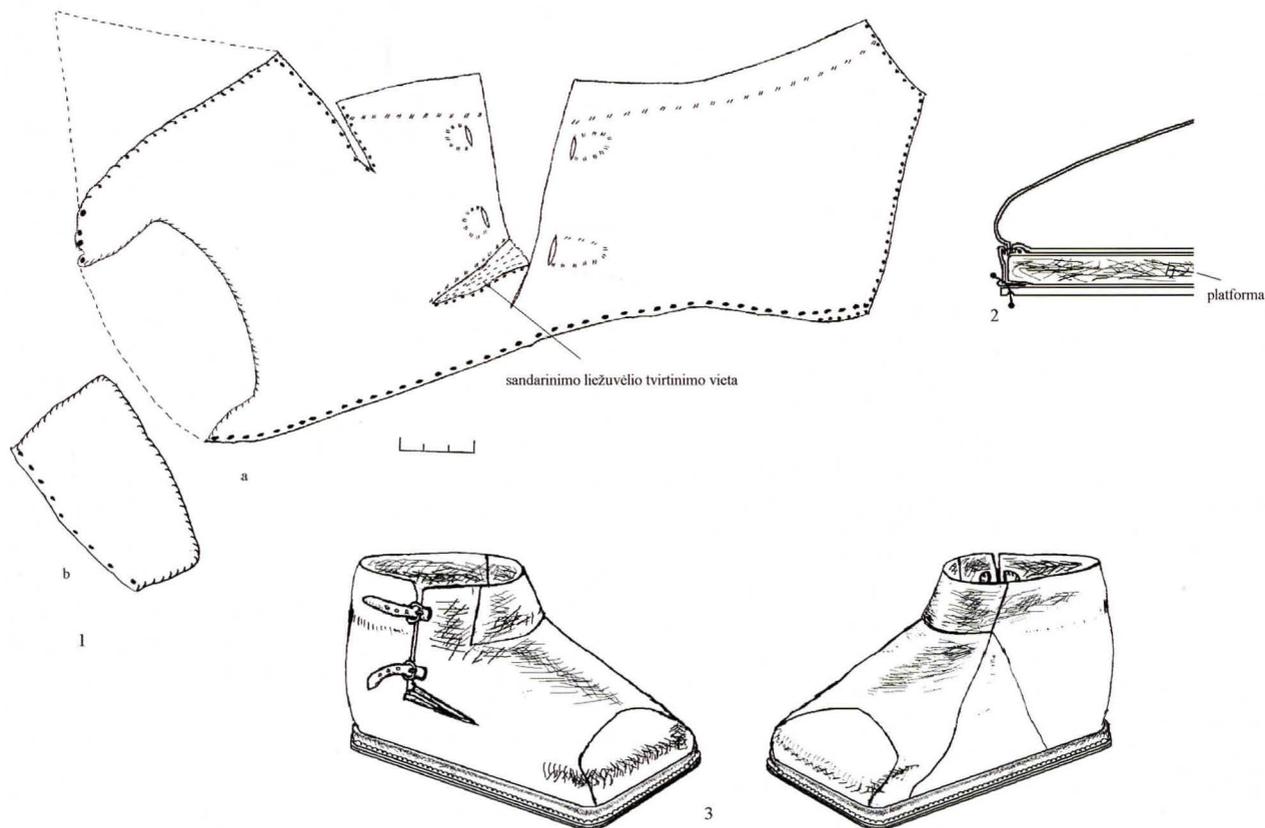
Ištisiniai ir sudurtinis jungties (arba priekio) pamušalai surasti tiriant XVI – XVII a. riba datuojamus auliukinius iš Malūnų g. 3/5, Vilniuje⁷ ir tarp kitos šio komplekso medžiagos. Aulinei ir pusaulinei avalynei būdingi ištisiniai priekio pamušalai. Taigi šie radiniai liudija buvus aulinę avalynę ar avalynę aukštesniais šoneliais nei pusbačiai.

Taip pat surasta trijų šonelių-užsegimo dirželių liekanų. Dirželiai ovalia išpjova buvo vizualiai prailginti. Vieno tokio dekoruoto šonelio-užsegimo dirželio (inv. Nr. 860) priekinė dalis – užsegimo dirželis – iš vidaus buvo sutvirtintas papildoma odos juostele (pav. 6:4).

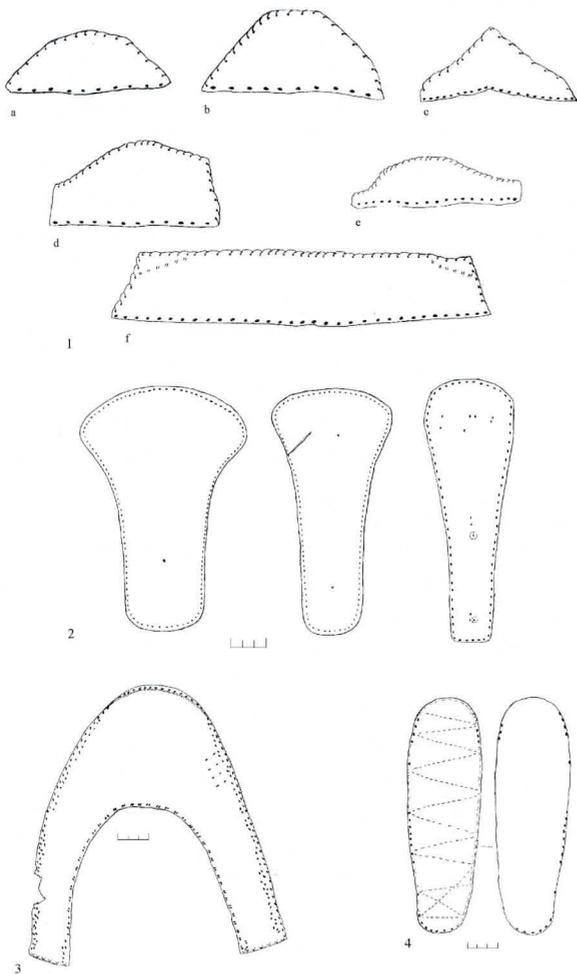
Keletas apačios detalių – padų ir vidpadžių, nebuvo profiliuoti nė vienai kojai (pav. 10:4). Nežinoma, kaip atrodė batviršis, tačiau iš apačios detalių komplekto (inv. Nr. 1661 (padas) ir 1642 (vidpadis)) aišku, kad tai – rantinio tvirtinimo avalynė. Apačios detalių komplektą sudarė padas, vidpadis ir rantas. Vidpadis prie batviršio tvirtintas nevienoda siūle – sudurtine ir standžiąja. Padas pagamintas iš 2,5 mm, vidpadis iš 2,0 mm storio galvijų odos.

Radinys inv. Nr. 1164, kurį sudarė sudurtinė pado iškarta ir pado kulno dalies atplaiša, buvo su išlikusia avalynės kulno dalies vertikaliąja pasagėle.

Surastas padas (inv. Nr. 829) ir vidpadis (inv. Nr. 1677) praplatinta noselės dalimi. Be jų, surasta dar trijų išsisluoksniavusios odos padų ar vidpadžių fragmentų (inv. Nr. 827, 828, 830). Tačiau komplekse tokios formos avalynės buvo nedaug (pav. 10:2).

Pav. 9. Auliukinis praplatinta noselės dalimi: 1. auliukinio detalės: a. jungtis-šonelis, b. noselė; 2. galima noselės dalies konstrukcija; 3. galima auliukinio rekonstrukcija (piešiniai A. Puškoriaus).

Pav. 10. 1. Avalynės kišenės: a. pusapvalė, b. trapezinė, c. trikampė, d-e. netaisyklingos formos, f. apkulnio formos; 2. apačios detalės praplatinta noselės dalimi; 3. jungtis ilgais sparnais; 4. neprofiluotos avalynės apačios detalės (piešiniai A. Puškoriaus).

Avalynės dekoras

Aptariamame komplekse aptikta tik keletas dekoruotų avalynės detalių. Jos buvo puoštos kiauraraščiu ornamentu, įkartomis bei dantukais (pav. 6).

Kiauraraščiu ornamentu ir įkartomis buvo puoštos trečio modelio pusbačių poros išlikusios detalės: vienos pusporės – jungtis bei apkulnio fragmentas, kitos pusporės – apkulnis (inv. Nr. 859, 1321) (pav. 6:1). Jungtis ir apkulniai dekoruoti įstrižomis įpjovomis, tarp kurių įkomponuotos rombo formos iškartos. Jungties viršutinis kraštas puoštas smulkių dantukų įkartomis bei negiliomis įpjovomis. Apkulnio viršutinis kraštas dar buvo ornamentuotas smulkių dantukų įkartomis.

Aptiktas ir vienas šonelis-užsegimo dirželis, dekoruotas kiauraraščiu ornamentu bei dantukais (inv. Nr. 860) (pav. 6:2–4). Apskritimo ir širdelės formos iškartos sudaro gėlės žiedo ornamentą. Apskritomis įkartomis dekoruotas ir šios detalės viršutinis pakraštys, o dirželio kraštai – dantuoti.

Tarp aptariamo komplekso radinių yra ir dviejų tiksliau neidentifikuotų batviršio detalių fragmentai, dekoruoti pusapskritimo formos įkartomis,

suformuojančiomis žuvies žvynus primenantį raštą (inv. Nr. 863, 864) (pav. 6:5).

Kiauraraščiu ornamentu, kurį sudaro apskritimo, rombo ar širdelės formos iškartos, kartais sukomponuotos į stilizuotą gėlės žiedą, dekoruotų avalynės liekanų aptikta ir kitose Vilniaus miesto vietose – Malūnų g. 3/5⁸, Vyskupų rūmų amatininkų kvartale⁹. Taip puoštos avalynės, datuojamos XVI–XVII a., rasta ir Rytų Europos miestuose¹⁰. Ši dekoravimo mada XVI a. II pusėje – XVII a. pradžioje plito iš Vakarų Europos. Dekoruoja avalynė buvo svarbi kostiumo dalis¹¹.

Odos, panaudotos avalynės gamybai, išdirbimas

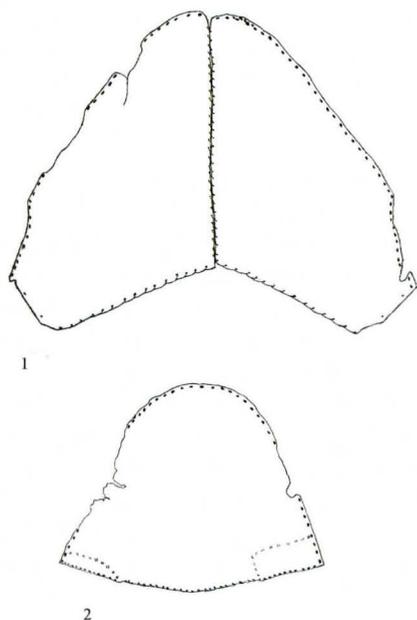
Odos išdirbimui nustatyti cheminės analizės būdu buvo pateikti šeši įvairių avalynės detalių mėginiai: auliukinio batviršio (inv. Nr. 1126), vidpadžio praplatinta noselės dalimi (inv. Nr. 1677), apačios aptraukos (inv. Nr. 1189), du skirtingų vidpadžių apvalia smailėjančia noselės dalimi (inv. Nr. 1632, 1647)¹². Kai kurie vidpadžiai ir apačios aptraukos, priklausę pusbačiams su platforma, skyrėsi spalva – jie buvo rudai raudono atspalvio. Vienas vidpadis (inv. Nr. 1632) buvo pateiktas tyrimams siekiant išsiaiškinti spalvinių skirtumų kilmę. Visais atvejais nustatyta, kad oda išdirbta augalinio rauginimo būdu, o savo spalva besiskiriančių detalių paviršius nebuvo dažytas jokių organiniu dažikliu. Greičiausiai odos spalviniai skirtumai atsirado dėl skirtingų augalų ekstraktų, naudotų odos išdirbimo proceso metu. Rauginimo metu galėjo būti naudojamos ir įvairios druskos, pavyzdžiui, alūnai, kurios taip pat turi įtakos galutinei išdirbtos odos spalvai. Šiuo atveju cheminiais tyrimų metodais sunku nustatyti, kokios spalvos iš tikrųjų buvo viena ar kita odinė detalė avalynės avėjimo metu. Gamtamoksliniai radinių tyrimai ne visuomet duoda tikslų atsakymą į mums rūpimus klausimus. Radinių, išbuvusių žemėje kelis šimtmečius, vidinė sudėtis pakinta. Tyrimų rezultatams turi įtakos ir dirbinių susidėvėjimas bei kiti veiksniai.

Taigi galima tik konstatuoti, kad aptariamo komplekso avalynė buvo spalviškai įvairi. Spalviniai detalių skirtumai galėtų paaiškinti, kodėl antro modelio pusbačiai buvo gaminami su atskiromis jungties-šonelio viršutine ir apatine detalėmis: jos buvo skirtingų spalvų.

Augalinio išdirbimo oda buvo dažniausiai naudojama avalynės gamybai. Archeologinės odos išdirbimo tyrimai Lietuvoje tik pradedami. Skelbta nedidelė šių tyrimų rezultatų dalis. Reikėtų paminėti, kad augalinis odos išdirbimas nustatytas tiriant avalynės radinius iš Malūnų g. 3/5, Vilniaus¹³, XIII–XIV a. Kernavėje rastas auliukinis taip pat buvo pasiūtas iš augaliniu būdu išdirbtos odos¹⁴. Bėlieka pridurti, kad augalinis rauginimas – populiariausias odos išdirbimo būdas jau viduramžiais.

Avalynės radinių savitumai

Lyginant avalynės radinius su analogiškais aplinkiniuose kraštuose, galima teigti, kad aptartas avalynės kompleksas yra išskirtinis.

SIŪLĖS RŪŠIS		SIŪLĖS GRAFINIS ŽYMĖJIMAS
	standžioji	
	sudurtinė	
	standžioji sudurtinė	
	uždėtinė	
	sudurtinė apmėtymo	
	uždėtinė apmėtymo ir slaptoji	
	prasiūtinė su išorine įpjova	

3

Pav. 11. 1. Sudurtinis jungties (priekio) pamušalas, 2. ištinis priekio pamušalas, 3. siūlės ir jų grafinis žymėjimas (piešiniai A. Puškoriaus).

Įvairūs avalynės modeliai, tvirtinami šone, Vakarų ir Šiaurės Europoje buvo populiarūs XIII – XV a. viduryje¹⁵. Jų žinoma iš archeologinių kasinėjimų medžiagos (neturinčios aiškaus datavimo) Varšuvoje¹⁶, Taline¹⁷, taip pat XV a. Gardine¹⁸. Tokio tvirtinimo pusbačių Lietuvoje surasta ne tik Vilniaus žemutinės pilies rūmuose, bet ir kitose radimvietėse. Šio modelio pusbačio jungties-šonelio fragmentas aptiktas tiriant Vilniaus senamiesčio 60-ojo kvartalo radinius. Taip pat apkulnio fragmentas su tvirtinimo šone žymėmis surastas ir Gaono g. 8, Vilniuje. Pastarieji radiniai datuojami XVI a. pab. – XVII a. pr.¹⁹. Vaikiškas pusbatis apvalia smailėjančia noselės dalimi aptiktas tarp XVII a. I puse – XVII a. viduriu datuojamų Vilniaus vyskupų rūmų amatininkų kvartalo avalynės radinių²⁰. Pastarajame pusbatyje yra iš dalies išskirtos viršutinės ir apatinės jungties-šonelio detalės. Beveik visas išlikęs pusbatis apvalia smailėjančia noselės dalimi, datuojamas anksčiausiai XVI a. I puse, aptiktas Klaipėdoje²¹. Savo konstrukcija pusbatis panašus į radinius Vilniuje. Jį sudaro tos pačios detalės: padas, jungtis-šonelis su įduru, poakutinis dirželis, pusapvalė kišenė, viršukraščio juostelė, medienos užkulnis.

Visi šie radiniai leidžia teigti, kad šone suvarstoma avalynė mūsų regione buvo siūta kur kas ilgiau nei iki XV a. vidurio.

Iš Venecijos kilusi *cokoli* tipo avalynė aukšta platforma, kartais siekusi apie pusę metro aukščio, buvo labai populiarūs Italijoje XVI a.²². Tokią avalynę avėjo aukštuomenės damos ir kurtizanės. Pagal ikonografinę medžiagą ši avalynė žinoma iš Carpaccio Vittorės 1510 m. tapyto ant lentos darbo „Dvi Venecijos damos“ (saugomas Korero muziejuje Venecijoje), taip pat iš Erneo Vico graviūros, datuojamos 1556 m. (saugoma

Metropoliteno muziejuje), ir kitų, daugiausia Italijos meistrų, darbų.

Nėra abejonių, kad dalis vienoje Vilniaus žemutinės pilies rūmų latrinų surastų pusbačių (pagal iškartas su sparneliais – mažiausiai 20 pusporių) buvo su platformomis. Platformos buvo madingos Vakarų Europoje XIII a. pabaigoje – XVI a. Kamščiamedis jų gamybai buvo importuojamas iš Iberijos pusiasalio. Viena iš plačiausių jo pritaikymo sričių ir buvo avalynės gaminimas²³. Nors Lietuvoje avalynės platformos nepasiekė tokio aukščio kaip Venecijoje, šio modelio pusbačius reikėtų sieti su dvariškių avalyne. Pagal siaurą platemens dalį galima spręsti ją buvus moterišką.

Avalynės modeliai su nesutvirtinta kulno dalimi, remiantis Olandijos ir Anglijos archeologiniais radiniais, yra žinomi tik iš XVII a. pradžios²⁴, tačiau nuo Vilniaus žemutinės pilies radinių jie skiriasi ir batviršio forma, ir konstrukcija: iškartai su sparneliais analogiškos detalės kitur rasti nepavyko. Vilniaus žemutinės pilies latrinos pusbačiams technologiniu aspektu analogiškų pusbačių, kai jungtis-šonelis sudaryti iš atskirų viršutinės ir apatinės detalių, surasti nepavyko.

Avalynė praplatinta noselės dalimi, kurios liekanų surasta ir tiriant šį avalynės kompleksą, Vakarų Europoje buvo madinga sąlygiškai trumpą laiką – 1510 – 1550 m.²⁵. Tokios avalynės liekanų surasta Klaipėdoje, Kurpių g. 4. Jos taip pat datuojamos panašiu laikotarpiu 1520 – 1540 m.²⁶. Vidpadis praplatinta noselės dalimi aptiktas ir Vilniaus vyskupų rūmų amatininkų kvartalo teritorijoje, plote Nr. 16²⁷. Nė vieno iš pastarųjų radinių neįmanoma visiškai rekonstruoti, nes neišliko kitų batviršio detalių. Tačiau pagal renesanso laikotarpio Klaipėdos koklius galima susidaryti vaizdą apie tokio avalynės modelio formą²⁸.

Tokia avalynė turėjo būti avima šiltu metų laiku arba patalpose, galėjo būti ir su platforma. Taigi avalynės modeliai praplatinta noselės dalimi leistų latrinos avalynės radinius datuoti iki XVI a. vidurio.

Ištirti komplekso avalynės radiniai saviti konstrukcijos požiūriu. Dauguma avalynės gaminta labai panašiai, veikiausiai to paties meistro. Labai neįprastas išviršinių avalynės detalių jungimas apmėtymo siūle. Ši siūlė paprastai naudojama tik vidinėms detalėms tvirtinti. Ar toks neįprastas avalynės detalių tvirtinimas būdingas XVI a. I pusei, ar tai tik konkretaus meistro darbo stilius? Galbūt jau pagaminta avalynė buvo importuota? Trūkstant analogiškų radinių tyrimų, kol kas sunku atsakyti į šiuos klausimus. Tačiau XV a. II – III ketv. Žemutinės pilies šiaurinių prieigų radiniuose tokio išviršinių detalių jungimo nepastebėta. Tokios siūlės neaptikta ir kituose tirtuose avalynės radiniuose, datuojamuose XVI a. II puse²⁹.

Pagal avalynės susidėvėjimą galima teigti, kad ji avėta trumpą laiką. Padai nudilę taip, kaip paprastai nudyla vaikstant tik lygiu paviršiumi, pavyzdžiui, rūmų menėmis. Miestiečių avalynė randama nepalyginamai labiau sudėvėta ir visuomet deformuotais padais.

Kai kuriuos šio avalynės komplekso radinius galima datuoti XVI a. viduriu ar net jo pabaiga, pavyzdžiui, sudurtinį jungties pamušalą ar avalynės apačios kulno

dalies liekanas su avalynės vertikaliaja pasagėle. Batviršiui priklausantis detalės fragmentas dekoruotas smulkiosiomis įkartomis, taip pat ir pusbačiai be užsegimo dirželių puošti kiauraraščiu ornamentu, leidžia kalbėti apie radinius, kurie datuojami anksčiausiai XVI a. paskutiniu ketvirčiu³⁰. Todėl galima manyti, kad užverčiant latriną su XVI a. I pusės avalyne, kartu su žemėmis iš aplinkos pateko ir XVI a. pabaigos odinės avalynės bei jos pavienių detalių.

1996 m. Vilniaus žemutinės pilies tyrimų metu surasta XVI a. avalynė yra išskirtinė. Tyrimų rezultatai teikia daug įdomios ir vertingos informacijos apie šio laikotarpio dvariškių avalynę. Radiniai svarbūs ir kaip palyginamoji medžiaga avalynės raidai, jos gamybos technologijos pokyčiams pažinti. Be to, tai yra svarbi informacija atkuriant XVI a. pirmos pusės Vilniaus žemutinės pilies rūmų dvariškių kostiumą.

Archeologų ir restauratorių dėka galima atkurti bent vieną, nors ir nedidelę, spalvingos ir prabangios XVI a. Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų dvariškių gyvenimo mozaikos dalį.

Padėka

Publikacijos autoriai dėkoja VšĮ Pilių tyrimo centrui „Lietuvos pilys“ už paramą atliekant gamtamokslinius radinių tyrimus.

16th century palace courtiers' footwear of the Vilnius

Lower castle

Summary

This article examines the footwear complex from the Southern block western wing of the Vilnius Lower castle. It was one of the palace's latrines. The biggest part of the leather finds are of the first half of the 16th century.

Seven-hundred eighty-two shoes details have been found. All these details belong to 148 single shoes. Four different models of low-cut shoes were identified, one model of ankle shoes and one model of high shoes.

The first model of low-cut shoes. Twenty-three single low-cut shoes belong to this model. The upper set consists of a one-piece upper, edge binding, toe case, side reinforcements, quarter facing, heel stiffener, inner counter and counter. On all upper set details, goat leather was used along with cow leather to produce counters. Fastening was on the inner side of the shoe. The sole set consists of treadsole and rand and sometimes a treadsole and insole. All these were made mainly from cow leather.

The second model of low-cut shoes. About one-hundred fourteen single shoes belong to this model. The shape of this model is reminiscent of the first model, but it has a different construction. The upper set was made with separate upper and bottom details. It has a one-piece upper, edge binding, toe case, quarter facing, heel stiffener and counter. This model was produced with two different soles: 1. treadsole and rand, 2. in-

sole, lift with reinforcement, platform, platform cover, and treadsole. Platforms were made from cork and bast. Cork platforms were profiled, with the height in the heel part at 30–50 mm and the toe part at 20–30 mm. Bast platforms are not profiled, so the height in the toe part is 6–7 mm and in the heel part it is 12–13 mm.

The third model of low-cut shoes. Seven single shoes belong to this model. Four of them can be reconstructed. The construction of this model consists of vamp, counter, inner counter, counter shape heel stiffener, treadsole, insole and heel lift. Some shoes were welted, while others were not. The upper was produced from goat and cattle leather.

The fourth model of low-cut shoes. Only two shoes belong to this model. They have round-pointed toe parts. There is one-piece upper, side reinforcement, counter and probably an inner counter. All the details are made from goat leather.

Ankle shoe. Only two pieces of the ankle shoe with a widened toe part was found. From the seam marks on the upper details, the whole construction can be presented. The ankle shoe was made from one-piece upper, side insert, nose, tongue and the vamp front side detail. This ankle shoe was side-laced fastened with two small buckles. On the inside a textile or fur lining was sewed. This model has a low platform.

Other shoe details. A vamp, made of thick cow leather (2.7 mm) can be a part of a shoe with a boot-leg. It has long vamp-wings, sewed in the back part.

A few insoles with a widened toe part have been found. These insoles probably belong to models of very low shoes with a platform, but no additional details of these shoes were found.

Some low-cut shoes were ornamented by slashing and stabbing. The most ornamented was the third type of low-cut shoe. Slashing and stabbing of shoes was very popular in the 16th century in the Western Europe.

Chemical analysis was carried out to determine the leather dressing of various shoe details. Insoles and platform covers of the side-laced shoes with platforms were reddish-brown. But in all cases the same vegetable tanning of leather was found out. The different colors were obtained by using the different tannins of plants.

Various side-laced shoes were popular in the Western Europe in the 13th-the middle of the 15th century, but, according to the Lithuanian archaeological data, the side-

laced shoes were worn much longer. The model of side-laced shoes with a platform has no analogies. Cork, as a raw material for making shoes, this period had to be imported from the Iberian Peninsula.

Shoes with a widened toe part can not be exactly reconstructed because of lost upper details. But the possible reconstruction is described in the tails of Klaipėda of the Renaissance period.

The most of shoes are very similar in construction and making technique. This might be a production of the same master.

These finds are very important information to reconstruct a full costume of the first half of the 16th century. Archaeologists and restorers reveal a tiny part of a colorful court life.

Acknowledgement

The authors of this publication are grateful to the Castle Research Center „Lietuvos pilys“ for a contribution with the chemical analysis of the finds.

¹ Kęstutis **Navickas**. Vilniaus gyventojų apavas XIII – XIV a. // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. 4. – Vilnius, 1964. – P. 188–196.

² Giedrė **Budvydienė**. Pirmieji pasivaikščiojimai po Valdovų rūmų menes // Kauno diena. – 2005 m. sausio 20 d. Nr. 16 (17477). – P. 1, 4; Milda **Kuizinaitytė**. Restauratorė sudomino odinis Valdovų rūmų gyventojų apavas // Lietuvos rytas. Sostinė. – 2005 m. rugpjūčio 27 d. Nr. 198. – P. 9; Ėrika **Striškiėnė**. Valstybės dienai atnaujinta Valdovų rūmų radinių paroda // Literatūra ir menas. – 2005 liepos 29 d. Nr. 30 (3059). – P. 9; Jolanta **Vaitiekūnienė**. Importuotojai kviečia pažiūrėti viduramžių kurpių // Verslo žinios. – 2005 m. rugpjūčio 30 d. Nr. 166 (2070). – P. 16.

³ Daiva **Steponavičienė**. Valdovų rūmų pietinių vartų bokšto tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. – Vilnius, 1998. – P. 275–281.

⁴ Daiva **Steponavičienė**. Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų latrinos // Lietuvos pilių archeologija. – Klaipėda, 2001. – P. 191.

⁵ Komplekse surasta nuo 44 jungties-šonelio apatinių detalių ar įdūrų liekanų. Restauravimo metu surinkus atskirus pusporių komplektus būtų galima patikslinti šio modelio pusbačių skaičių.

⁶ Daiva **Steponavičienė**. Valdovų rūmų pietinių vartų bokšto tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. – Vilnius, 1998. – P. 278.

⁷ Arūnas **Puškorius**. Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2005. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. – P. 49, pav. 34.

⁸ Arūnas **Puškorius**, Laima **Vedrickienė**. XVI – XVII amžiaus odinės avalynės radinių tyrimas ir restauravimas // Lietuvos dailės muziejus. Metraštis. T. III. – Vilnius, 1999. – P. 258 – 259.

⁹ Arūnas **Puškorius**. Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2005. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. – P. 62.

¹⁰ Археалогія Беларусі. Т. 4. – Мінск, 2001. – P. 477; Ольга Николаевна **Левко**. Улица Подвинская в Витебске (археологическое изучение в 1979 – 1998 годах) // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. No. 6. – Мінск, 2003. – С. 160, рис. 11.

¹¹ Olaf **Goubitz**, Carol **van Driel-Murray**, Willy **Groenman-van Waateringe**. Stepping through Time. – Zwolle, 2001. – P. 281.

¹² Tyrimus atliko Jurgita Bagdzevičienė (Prano Gudyno restauravimo centro Mokslinių tyrimų skyrius).

¹³ Arūnas **Puškorius**, Laima **Vedrickienė**. XVI – XVII amžiaus odinės avalynės radinių tyrimas ir restauravimas // Lietuvos dailės muziejus. Metraštis. T. III. – Vilnius, 1999. – P. 260.

¹⁴ Arūnas **Puškorius**. Odinė avalynė Lietuvos archeologinėje medžiagoje nuo seniausių laikų iki XVII a. XIII – XIV a. odinio bato restauravimas. Magistro darbas. – Vilnius, 2000. – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedra. – P. 31.

¹⁵ Olaf **Goubitz**, Carol **van Driel-Murray**, Willy **Groenman-van Waateringe**. Stepping through Time. – Zwolle, 2001. – P. 175.

¹⁶ Lidia **Eberle**. Źródła do poznania technologii kroju i szycia obuwia warszawskiego z XVI wieku // Kwartalnik historii kultury materialnej. Nr. 3. – Warszawa, 1985. – P. 201.

¹⁷ Krista **Sarv**. Finds of Leather Footwear from the Excavations at Sauna Street 10 in Tallinn // Arheoloogilised välitööd Eestis. – Tallinn, 2000. – P. 82.

¹⁸ Татьяна Васильевна **Козлова**. Основы художественного проектирования изделий из кожи. – Москва, 1987. – С. 477, рис. 253.

¹⁹ Arūnas **Puškorius**. Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2005. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. – P. 85.

²⁰ Daiva **Luchtanienė**. Archeologiniai tyrimai (plotai 18 ir 19) Vilniuje, Reprerentacinių rūmų ansamblio teritorijoje (AtR – 45) 1998 metais ataskaita. Tyrimų aprašymas ir priedai. – Vilnius, 1999. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F.I, Nr. 3231. – P. 15–16.

²¹ Raimundas **Sprainaitis**. Sklypas tarp Tomo, D. Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių g. Klaipėdoje. Archeologinių tyrimų III etapo ataskaita. – Klaipėda, 1992. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. Nr. 1873. – P. 12. 3231. – P. 15–16.

²² Татьяна Васильевна **Козлова**. Основы художественного проектирования изделий из кожи. – Москва, 1987. С. 54.

²³ Olaf **Goubitz**, Carol **van Driel-Murray**, Willy **Groenman-van Waateringe**. Stepping through Time. – Zwolle, 2001. – P. 253.

²⁴ Ten pat, p. 305–306.

²⁵ Ten pat, p. 275.

²⁶ Jonas **Genys**. Klaipėdos kurpiai ir jų gaminiai XV a. pab. – XVI a. // Kraštotyra. Kn. 21. – Vilnius, 1987. – P. 49.

²⁷ Arūnas **Puškorius**. Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2005. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. – P. 85.

²⁸ Vladas **Žulkus**. Viduramžių Klaipėda. – Vilnius, 2002. – P. 87.

²⁹ Arūnas **Puškorius**. Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2005. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. – P. 84.

³⁰ Olaf **Goubitz**, Carol **van Driel-Murray**, Willy **Groenman-van Waateringe**. Stepping through Time. – Zwolle, 2001. – P. 281.